

Кизил-кобинський посуд VIII—першої половини V ст. до н. е.

© В. А. Колотухін

У публікації систематизується посуд VIII—першої половини V ст. до н. е. з передгірських та гірських пам'яток Криму.

Ліпна кераміка VIII—першої половини V ст. до н. е. представлена у Криму переважно з передгірських та гірських поселень і могильників, тобто із зони проживання осілого населення. Більшість дослідників відносять її до кизил-кобинської культури, розглядаючи останню як ранній етап таврської¹. Осібну позицію відстоює А. О. Щепинський який у таврах та кизил-кобинцях вбачає два самостійних етнічних формування: комплекси, котрі містять столовий посуд з рельєфним орнаментом, він вважає таврськими, комплекси ж із різьбленим геометричним орнаментом— кизил-кобинськими². Х. І. Кріс також поділяє населення із зазначеної території на дві етнокультурні групи. Але, на відзнаку від попереднього автора, весь місцевий ліпний посуд дослідниця співвідносить з двома етапами однієї (кизил-кобинської) культури; таврської кераміки, на її думку, не існує³.

У степових підкуртанних похованнях, а також у шарах античних городищ, за винятком Німфею⁴, знахідки ліпної кераміки нечисленні. При її атрибуції спостерігаються істотні розходження: одні дослідники пов'язують її з таврами⁵, інші— із скифами⁶, треті— з аборигенним доскіфським населенням, що інтерпретується як киммерійське⁷. Всі ці точки зору викладені в науковій літературі давно і те, що гострота дискусії досі не зменшилася⁸, свідчить про недостатність знань про склад керамічного комплексу кизил-кобинської культури та характер його еволюції.

Останнім часом досліджувався ряд передгірських поселень та могильників, на яких зібрано нові колекції кераміки, частина якої супроводжувалась датуючими виробами. Встановлено також, що культур-

¹ Бонч-Осмоловский Г. А. Доисторические культуры Крыма.— Симферополь, 1926.— № 2.— С. 74—94; Шульц П. Н. О некоторых вопросах истории тавров // ПИСПАЭ.— М., 1959.— С. 235—272; Стржелецкий С. Ф. Очерки истории Гераклейского полуострова и его округи в эпоху бронзы и раннего железа: Автореф. дис. ... канд. истор. наук.— М., 1954.— 15 с.; Дашевская О. Д. Раскопки Симферопольского поселения кизил-кобинской культуры // КСИИМК.— 1951.— Вып. XXXIX.— С. 110—119; Дашевская О. Д. Симферопольское раннетаврское поселение // СА.— 1958.— № 3.— С. 193—196; Лесков А. М. Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры.— К., 1965.— 195 с.

² Щепинский А. О. Населения південного берега Криму в епоху раннього заліза // Археологія.— 1977.— Вып. 21.— С. 26—39; Щепинский А. А. Красные пещеры.— Симферополь, 1983.— 76 с.

³ Крис Х. И. О таврах и кизил-кобинской культуре // ВДИ.— 1971.— № 4.— С. 156—169; Крис Х. И. Кизил-кобинская культура и тавры // САИ.— 1981.— Вып. Д1—7.— 126 с.

⁴ Скуднова В. М. Скифские памятники из Нимфея // СА.— 1954.— Т. XXI.— С. 306—318.

⁵ Шульц П. Н. О некоторых вопросах истории тавров.— С. 245; Лесков А. М. Об остатках таврской культуры на Керченском полуострове // СА.— 1961.— № 1.— С. 259—268.

⁶ Скуднова В. М. Скифские памятники из Нимфея.— С. 317; Яковенко Е. В. Ліпна кераміка VI—V ст. до н. е. з Німфея // Археологія.— 1978.— Вып. 27.— С. 36—43.

⁷ Масленников А. А. Этническая принадлежность погребений в каменных ящиках Восточного Крыма // КСИА АН СССР.— 1976.— № 145.— С. 22; Масленников А. А. О населении прибрежных районов Восточного Крыма в VI—I вв. до н. э. // СА.— 1980.— № 1.— С. 16; Кастанаян Е. Г. Лепная керамика боспорских городов.— Л., 1981.— С. 20.

⁸ Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации // Материалы II Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья.— Цхалтубо, 1979.— Тбилиси, 1981.— С. 205—211, 252—255, 277.

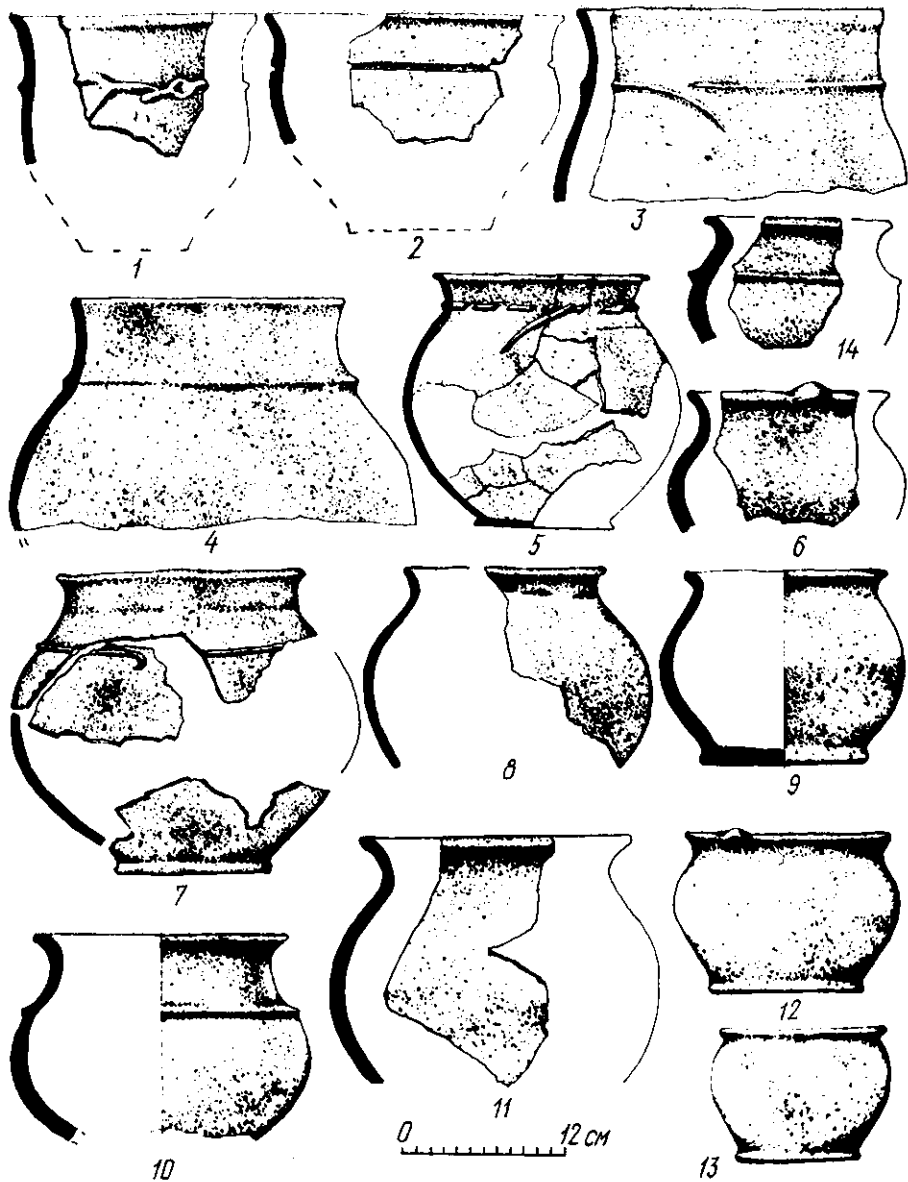


Рис. 1. Кухонні горщики з поселень: 1, 5 — Кизил-Коба; 2 — Таш-Джарган-2; 3 — Уч-Баш (за Х. І. Кріс); 4 — Ашлама-Дере (за Х. І. Кріс); 6, 14 — Дружне-1; 7—9, 12, 13 — Холодна балка; 11 — Таш-Джарган-1; 10 — могильника Дружне-1.

ний шар більшості поселень, у тому числі поселення на Туфовому майданчику (Кизил-Коба) містить різночасовий матеріал, що стратиграфічно, як правило, не поділяється. За цих умов особливого значення набувають закриті комплекси, що походять із заповнення господарських ям.

Метою запропонованої праці є систематизація всього нагромадженого на сьогодні ліпного посуду VIII — першої половини V ст. до н. е. з передгірського та гірського Криму. Хронологічний відтинок відповідає першому та другому етапам розвитку кизил-кобинської культури, межу між якими ми визначаємо серединою VII ст. до н. е. В основу класифікації покладено функціональне призначення посуду. Характер матеріалу — нерівноцінність різних категорій посуду в плані їх збереженості та кількісного співвіднесення — обмежує можливості застосування формалізовано-статистичних методів і зумовлює в цілому описний рівень класифікації.

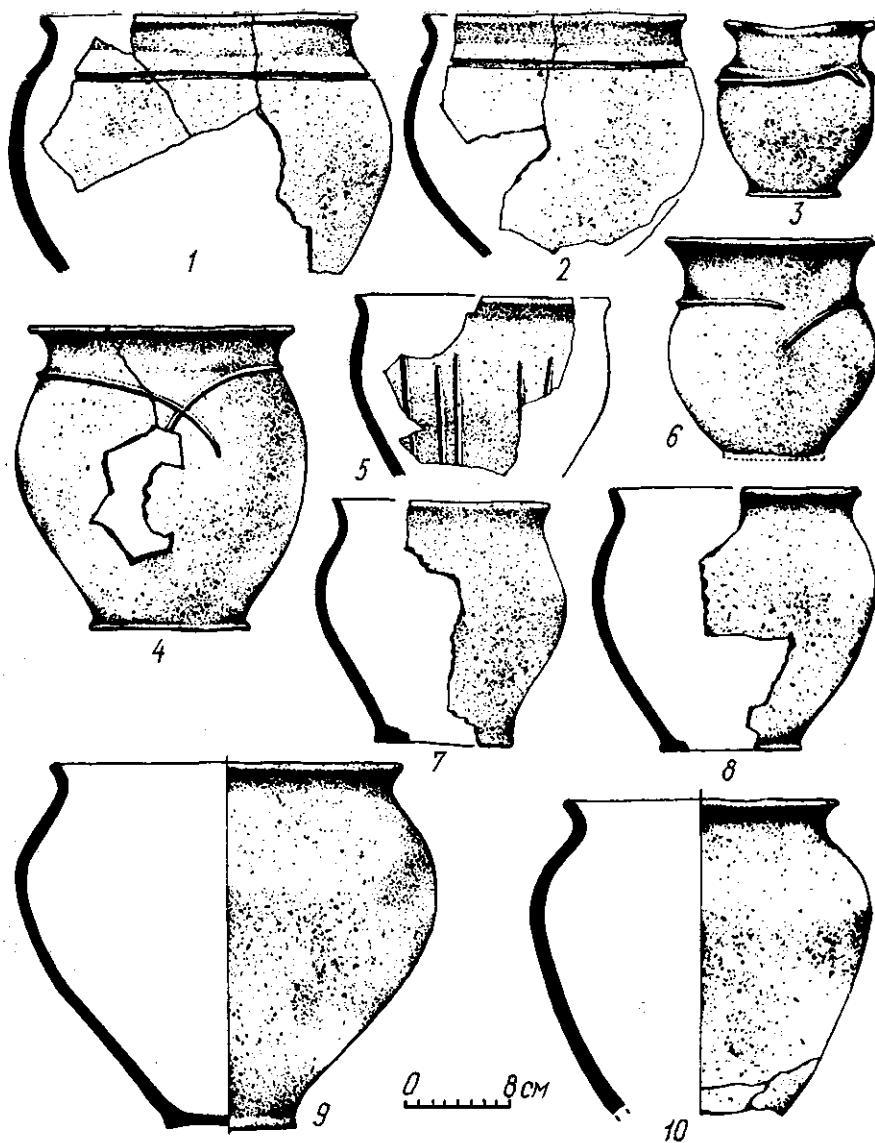


Рис. 2. Кухонні горщики з поселень: 1, 2, 8 — Таш-Джарган-2; 3, 4, 6 — Кизил-Коба; 5, 7, 9 — Холодна балка; 10 — Карагач.

Класифікаційна схема Х. І. Кріс тут не використовується тому, що вона уявляється ще менш досконалою, ніж традиційна. Формалізація джерела, що декларується дослідницею, на ділі обмежує роботу тим, що різні за функціональним призначенням посудини (лощені корчаги, грушоподібні корчажки, миски з відігнутих краєм та ін.) зводяться до категорії горщиків, внаслідок чого виникає термінологічна плутанина. Так, горщики V—IX типів, на відміну від інших, називаються також корчагами та гальштатоподібними посудинами; II (3-й різновид) — на думку автора нагадують глибокі чаші; I (3-й різновид) — правила за чаші або миски. Зрештою лишається незрозумілим, чому посудина, яка має, наприклад, форму миски і використовувалась у цій якості, відноситься до класу горщиків. З іншого боку, штучне об'єднання асортименту, довільне групування матеріалу, введення нових термінів для форм, що мають загальноприйнятні назви (гальштатоподібні посудини, посудини ріпоподібної форми) сприяє виробленню хибного уявлення про особливості ізолювання місцевого керамічного комплексу та культури в цілому. Неприйнятним здається і сам метод реконструкції по-

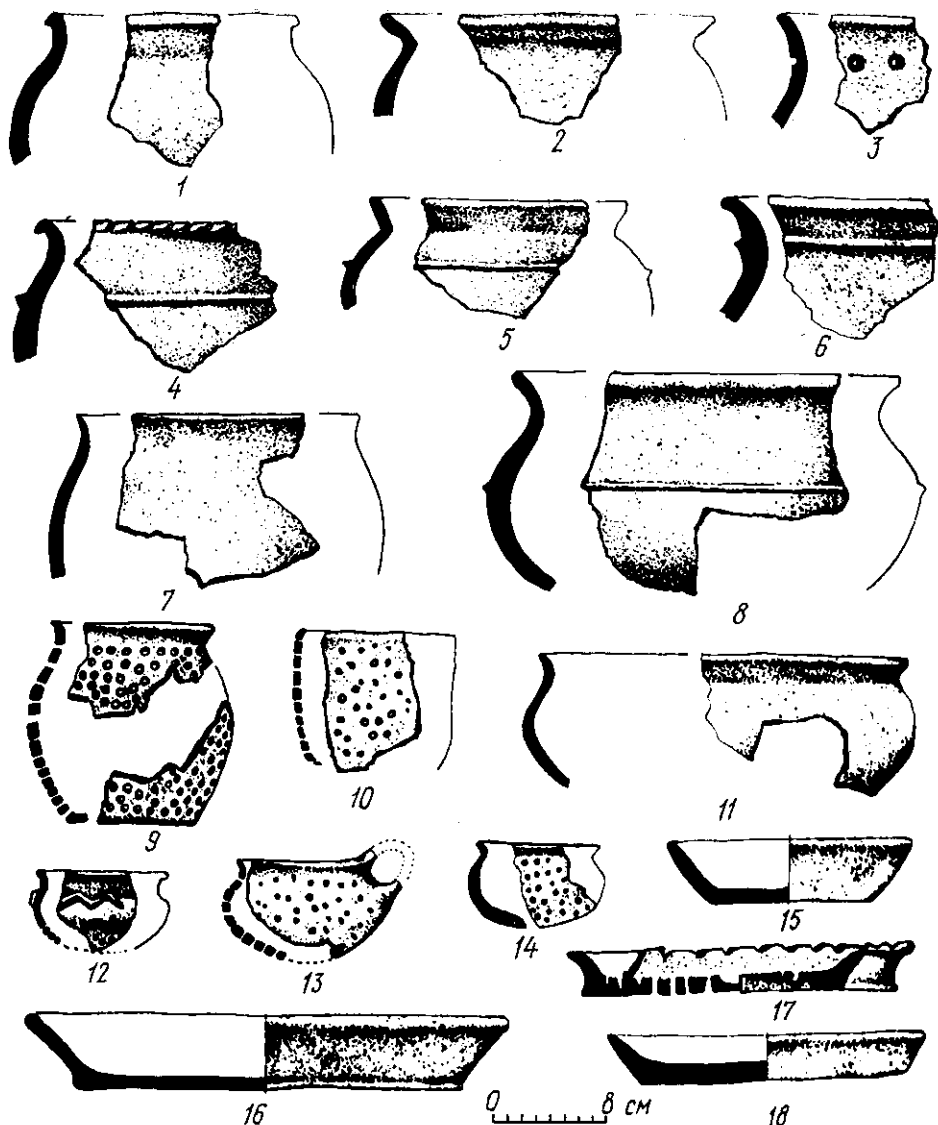


Рис. 3. Кухонний посуд з поселень: 1, 7 — Таш-Джарган-1; 2—6, 8 — Дружне-1; 9, 11 — Холодна Балка; 10 — Інкерманське; 12, 15, 17 — Кизил-Коба; 13 — Уч-Баш; 14 — Карагач; 16 — Карама-Дере; 18 — Балаклавське (10, 13, 15, 16, 18 за Х. І. Крис).

суду, оскільки він базується на тому довільному посиленні, що найбільший діаметр майже всіх закритих посудин припадає на середину їх висоти⁹.

У нашому дослідженні ліпний посуд підрозділяється на дві великі групи — кухонний і столовий. До першої з них входять власне кухонні горщики малого та середнього розмірів (діаметр краю 12—27 см), великі горщики з аналогічним профілюванням (діаметр краю до 40 см), що правила, очевидно, за тару, грубі казаноподібні посудини, сковорідки, жаровні та друшляки. До другої — великі корчаги, маленькі грушоподібні корчажки, посудини у формі горщиків, столове призначення яких засвідчує характер орнаменталії та ретельне лошіння, миски, чашки, кухлеподібні та кубкоподібні черпаки і кубки.

Тісто, з якого виготовлялися керамічні вироби першої групи, як правило, чорне, часто з дрібними природними домішками вапняку; як штучні домішки використовувався крупний пісок, дрібнотовчена чере-

⁹ Крис Х. И. Кизил-кобинская культура и тавры.— С. 18, 21, 33.

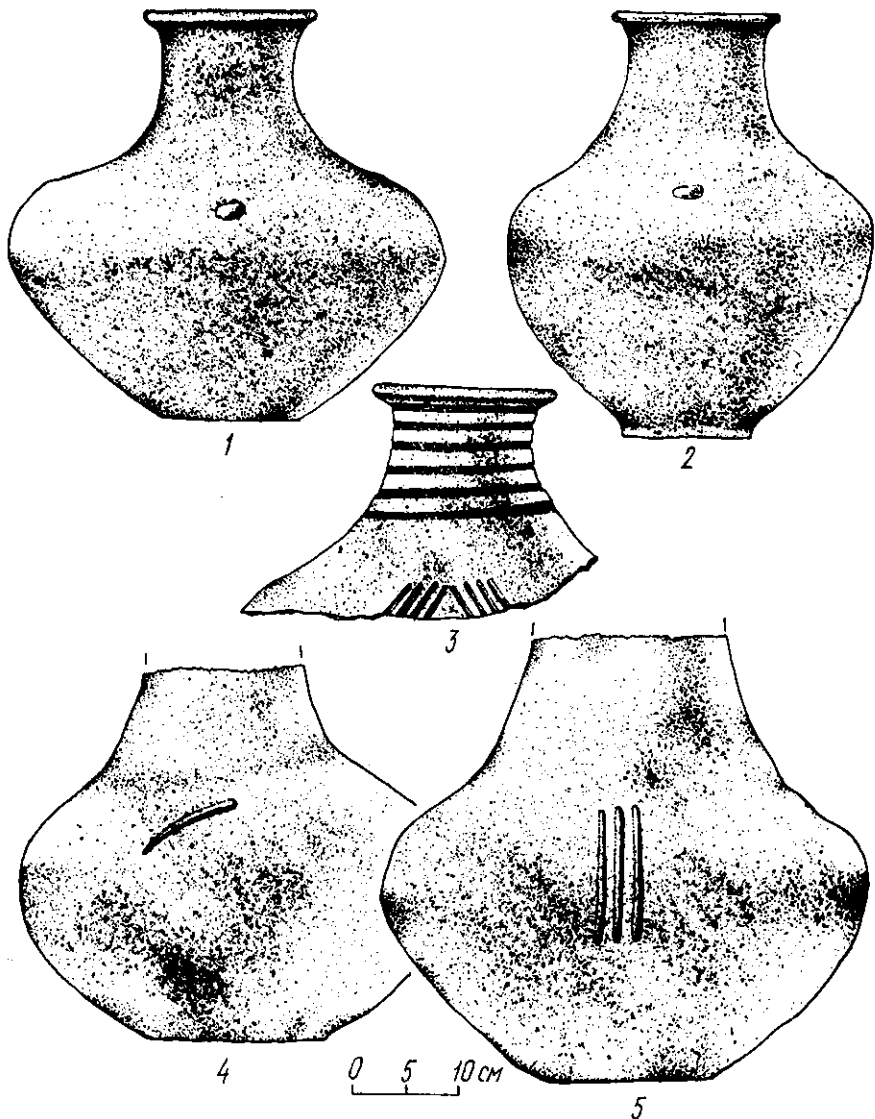


Рис. 4. Горщакы з поселень: 1, 2, 4 — Уч-Баи; 3 — Сахарна Голівка; 5 — Ашлама-Дере (за Х. І. Криц).

пашка чи органічні речовини, випалення яких робило черепок пористим. Випалення рівномірне, переважають коричнево-чорний, бурий та чорний кольори.

Горщакы підрозділяються на шість типів.

Тип 1 (рис. 1, 1, 2). Слабопрофільовані горщакы банкоподібної форми з відігнутим краєм та невиразними плічками.

Тип 2 (рис. 1, 3, 4). Горщакы з високою прямою шийкою і слабо-випуклим (1-й варіант) чи кулеподібним (2-й варіант) тулубом.

Тип 3. Приземкуваті горщакы з низько вигнутою шийкою і кулеподібним або сплющенокулеподібним тулубом; найбільший діаметр припадає на середину висоти посудини або зміщений до дна. Висота у горщаків 1-го варіанта більша від діаметра вінець (рис. 1, 5, 7, 8, 11), у 2-го — приблизно відповідає діаметру дна (рис. 1, 6, 9, 10, 12—14), у 3-го — дорівнює діаметру краю (рис. 2, 1, 2).

Тип 4. Горщакы з низькою дугоподібною шийкою та витягнутим кулеподібним тулубом. У горщаків 1-го варіанта найбільший діаметр припадає на середину висоти посудини, у 2-го — зміщений до верхньої половини; у перших показчик висоти більший від діаметра тулуба

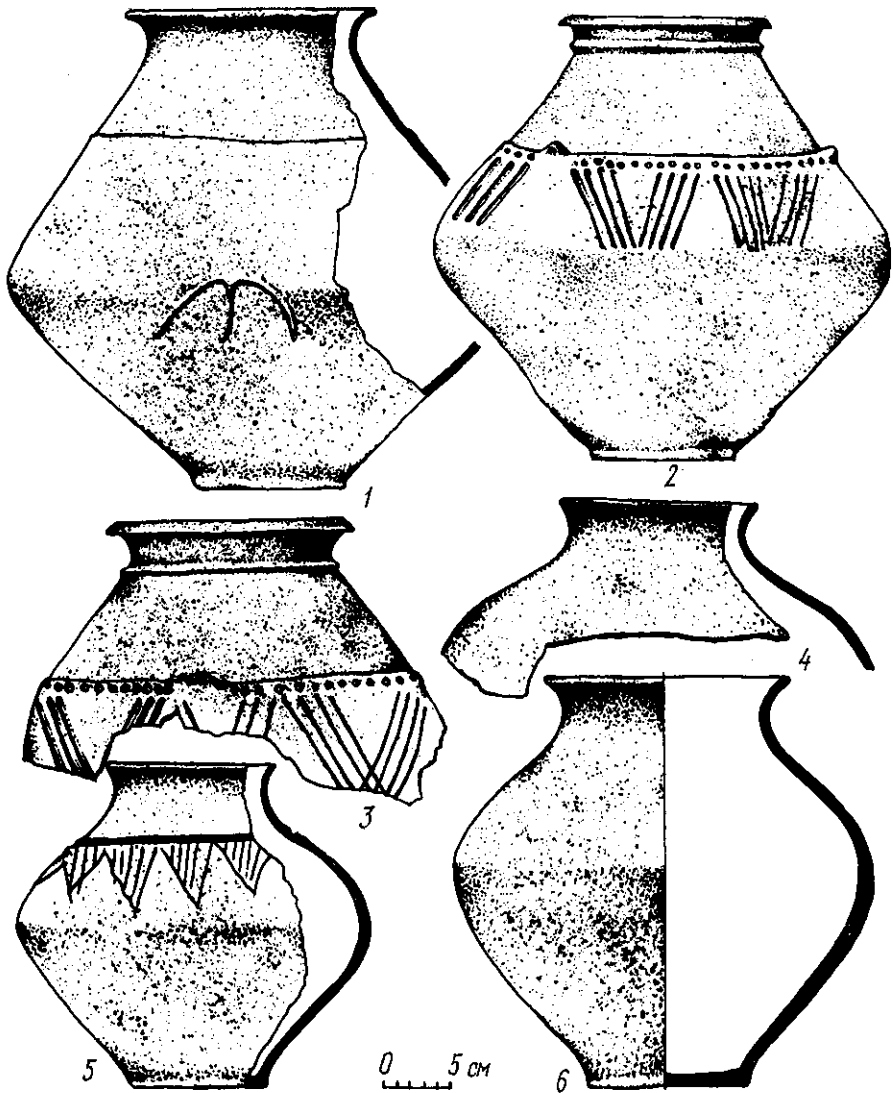


Рис. 5. Горщики з поселень: 1 — Уч-Баш; 2, 3 — Холодна балка; 4 — Ін-керманське; 6 — Таш-Джарган-2 і 5 — поховання 1 кургану 7 Сімферопольського водосховища (1, 4, 5 за Х. І. Крик).

(рис. 2, 3, 4, 6), у других — дорівнює йому або трохи менший (рис. 2, 5, 7, 8, 10).

Тип 5. (рис. 3, 1, 4, 7). Горщики з короткою вертикальною або трохи відхиленою шийкою; вінця ледве загострені, відігнуті або косо зрізані і утворюють закраїну.

Тип 6. (рис. 3, 2, 5). Горщики з прямою шийкою, яка поставлена під кутом до плічок і утворює горловину у вигляді розтруба; тулуб кулеподібної або витягнутокулеподібної форми.

Деякі горщики мають на шийці нігтьові вдавлення, наколи або гладкий валик, вінця іноді розчленовані косими насічками (рис. 3, 3, 6). Через відсутність цілих екземплярів, або тих, що піддаються реконструкції, віднесення їх до якогось з виділених типів на підставі профілювання горловин уявляється передчасним. Слід лише відзначити, що за характером тіста та обробкою поверхні вони не різняться від інших.

Посудини казаноподібної форми відрізняються від кухонних горщиків своїми пропорціями — висота посудини складає близько 1/2 діаметра краю (рис. 3, 8, 11).

Друшляки представлені різними формами: горщиکو-, банко- та

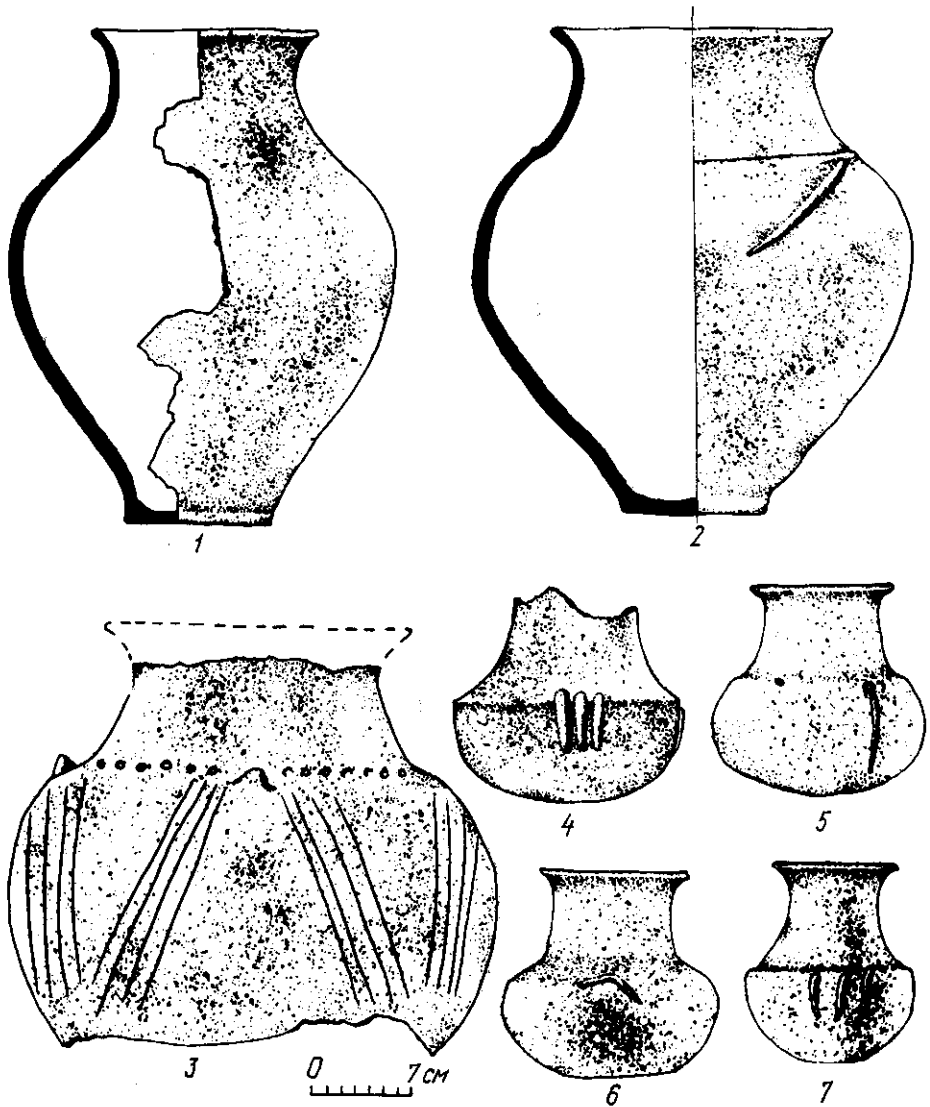


Рис. 6. Корчаги (1—3) та грушоподібні корчажки (4—7) з поселень: 1, 2 — Таш-Джарган-2, Карагач; 4, 6, 7 — Кизил-Коба; 5 — Уч-Баш (5, 6 за Х. І. Крик).

кубкоподібні (рис. 3, 9, 10, 12—14); очевидно, за друшляк правила сковорода з Кизил-Коби із наскрізними отворами у дні (рис. 3, 17).

Сковорідки мають низькі конічні стінки висотою 5—10 см, діаметр краю становить 15—30 см (рис. 3, 15, 16, 18).

Жаровні відрізняються від сковорід великими розмірами (діаметр краю до 1 м), масивністю стінок (до 5—6 см завтовшки) та дна (до 10 см); характерними для них є пористе тісто з рослинними домішками та недбала обробка поверхні. На поселенні Сахарна Голівка знайдено цілу жаровню¹⁰, на інших — дрібні уламки.

Столовий посуд, за винятком деяких кубків, кухле- та кубкоподібних черпаків, має лощіння чорного, сіро-чорного, буро-жовтого кольорів; переважають сіро-чорні та бурі тони, які нерідко поєднуються в одній посудині. Черепок на зламі чорний, щільний з частими домішками дрібнопотовченої черепашки; у нелощених екземплярів глиняне тісто аналогічне тісту кухонного посуду.

¹⁰ Там же.— С. 111.— Табл. 31, 1.

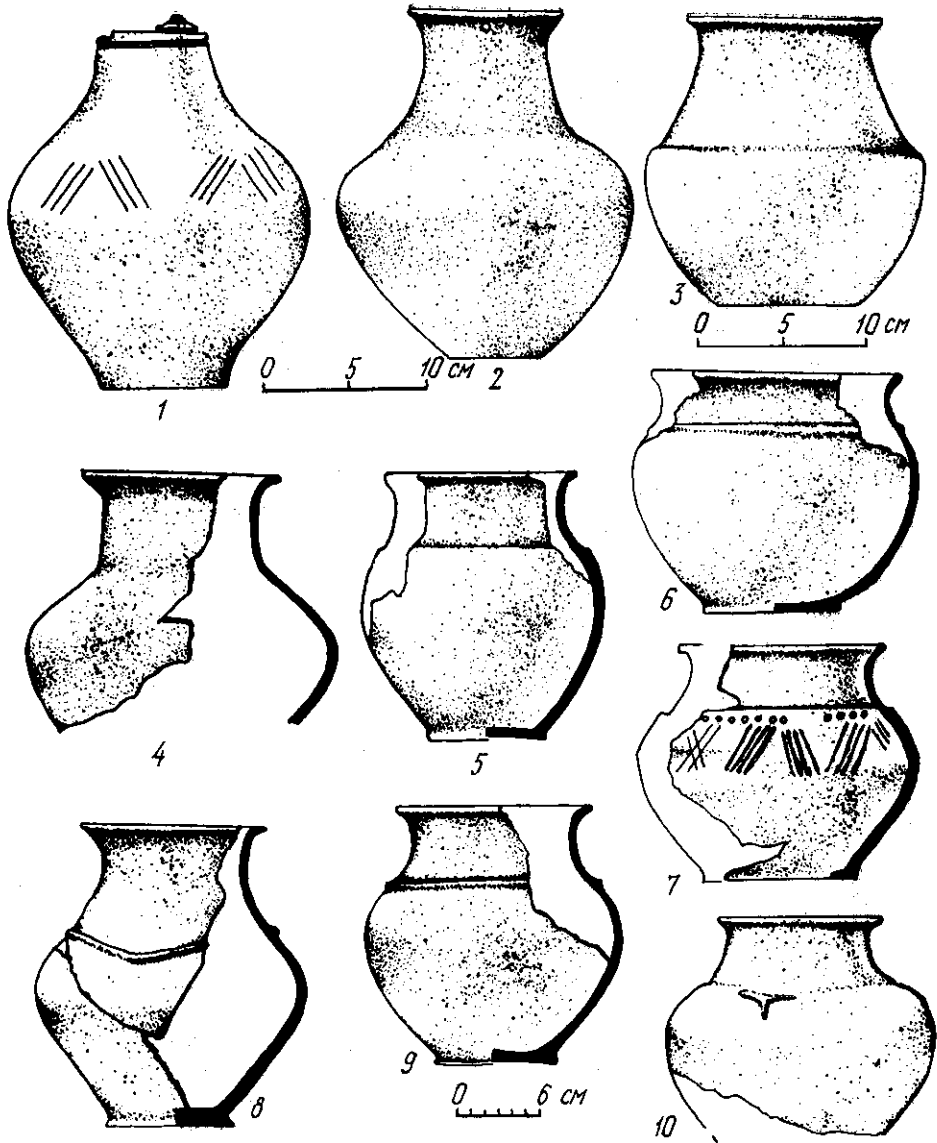


Рис. 7. Лощені горчакоподібні посудини з поселень: 1 — Сахарна Голіа-ка; 2, 3 — Уч-Баши; 4—8 — Кизил-Коба; 9 — Холодна балка; 10 — Друж-не-1 (1—3 за Х. І. Кріс).

Корчаги являють собою великі плоскодонні посудини, висотою 30—35 см. Серед них виділяються три типи.

Тип 1. Корчаги з високим циліндричним горлом та роздутим тулубом; у посудин 1-го варіанта тулуб сплющенокулеподібної форми, найбільший діаметр зміщено до придонної частини (рис. 4, 1, 4, 5), у 2-го — тулуб кулеподібної форми, найбільший діаметр припадає на середину висоти (рис. 4, 2).

Тип 2. Корчаги біконічної форми; висота відповідає найбільшому діаметру, останній у ранніх екземплярів зміщений до придонної частини. У посудин 1-го варіанта біконічність виражена чітко (рис. 5, 1, 2), у 2-го — ребро згладжене (рис. 5, 3—6).

Тип 3. Корчаги з високою, плавно вигнутою шийкою та витягнутокулеподібним тулубом; висота більша від діаметра тулуба (рис. 6, 1—3).

Грушеподібні корчажки мають високе циліндричне горло та низький стиснутий до дна тулуб; дно округле, з ямкоподібним заглибленням, висота посудин 14—18 см (рис. 6, 4—7).

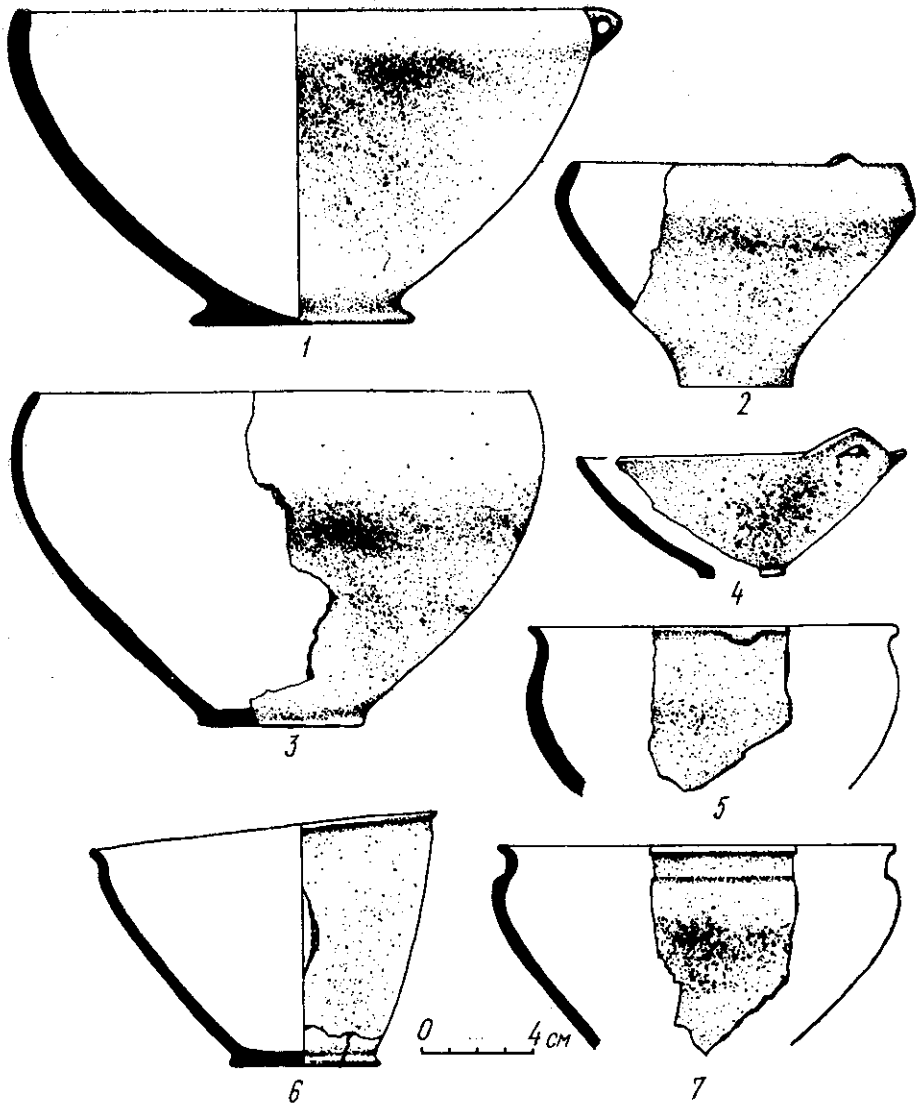


Рис. 8. Миски з поселень: 1 — Уч-Баш; 2, 7 — Дружне-1; 3, 4 — Таш-Джарган-2; 5 — Таш-Джарган-1; 6 — Карагач (1 за Х. І. Кріс).

Переважна більшість кераміки, особливо на поселеннях першого етапу, являє собою невеликі (висота 16—24 см) лощені посудини горщикоподібної форми. Наявність цілих екземплярів та великих фрагментів дозволяє виділити посудини з високою циліндричною шийкою та кулеподібним тулубом (1-й варіант), висота яких більша від максимального діаметра (рис. 7, 1, 2, 4); 2-й становлять присадкуваті посудини з низькою дугоподібною шийкою, виділеною уступом; висота менша від діаметра тулуба (рис. 7, 6, 9, 10). Посудини 3-го варіанта за своїми пропорціями посідають проміжне положення; висота у них відповідає найбільшому діаметру або трохи перевищує його, шийка висока, виділена відступом чи гладеньким валиком (рис. 7, 3, 5, 7, 8).

Миски являють собою плоскодонні відкриті посудини великих розмірів (діаметр краю 27—45 см, висота 18—25 см). Вони поділяються на три типи. Найчисленніші миски 1-го типу із дугоподібними стінками та прямим чи загнутим всередину краєм (рис. 8, 1—3). Миски 2-го типу — з відігнутим назовні краєм, деякі з них мають коротку шийку, іноді виділену відступом (рис. 8, 5—7). До 3-го віднесено фрагментовану миску з низькими конічними стінками та петлеподібною

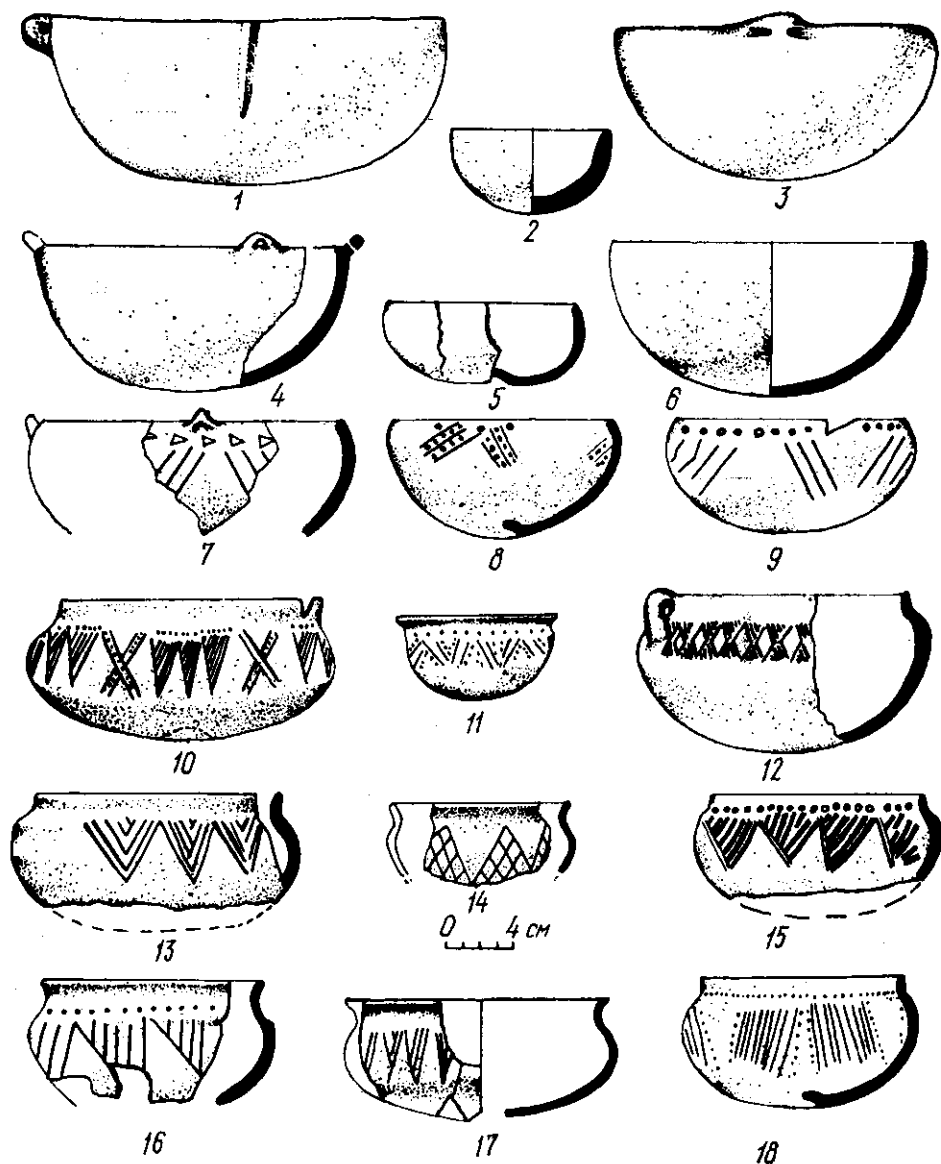


Рис. 9. Чашки (1-9) і чаші (10-18) з поселень: 1, 13 — Уч-Баш; 2, 4 — Дружне-1; 3 — Кизил-Коба; 5 — Таш-Джарган-2; 6, 9, 14 — Карагач; 7 — Таш-Джарган-1; 8, 11 — Холодна балка; 12, 15 — Сімферопольського та 10 — кургану 12 Сімферопольського водосховища; 16, 17 — могильника Дружне-2; 18 — печера Єні-Сала-II (1, 10, 12, 13, 15, 18 за К. І. Кріс).

ручкою на вінцях (поселення Таш-Джарган 2) (рис. 8, 4). Поодинокі уламки відкритих посудин із стрічковими ручками на вінцях походять з інших поселень, але вони дрібні і надійній реконструкції не підлягають.

Чашки мають напівсферичну форму та округле дно з ямкоподібним заглибленням у центрі; висота приблизно відповідає 1/2 найбільшого діаметра, який складає 12—21 см. Зустрічаються мініатюрні чашечки з аналогічним профілюванням (рис. 9, 1—9).

Черпаки підрозділяються на три типи, при цьому посудини перших двох із них — кухле- та кубкоподібні — різняться переважно абсолютними розмірами. Висота кухлеподібних — 9—14 см, діаметр краю 8—15 см; у черпаків 1-го варіанта діаметр вінця менший за висоту посудини (рис. 10, 3, 5, 7), у 2-го ці покажчики приблизно співпадають (рис. 10, 4, 6, 9, 11), у 3-го — діаметр краю більший за висоту (рис. 10, 8, 10, 12).

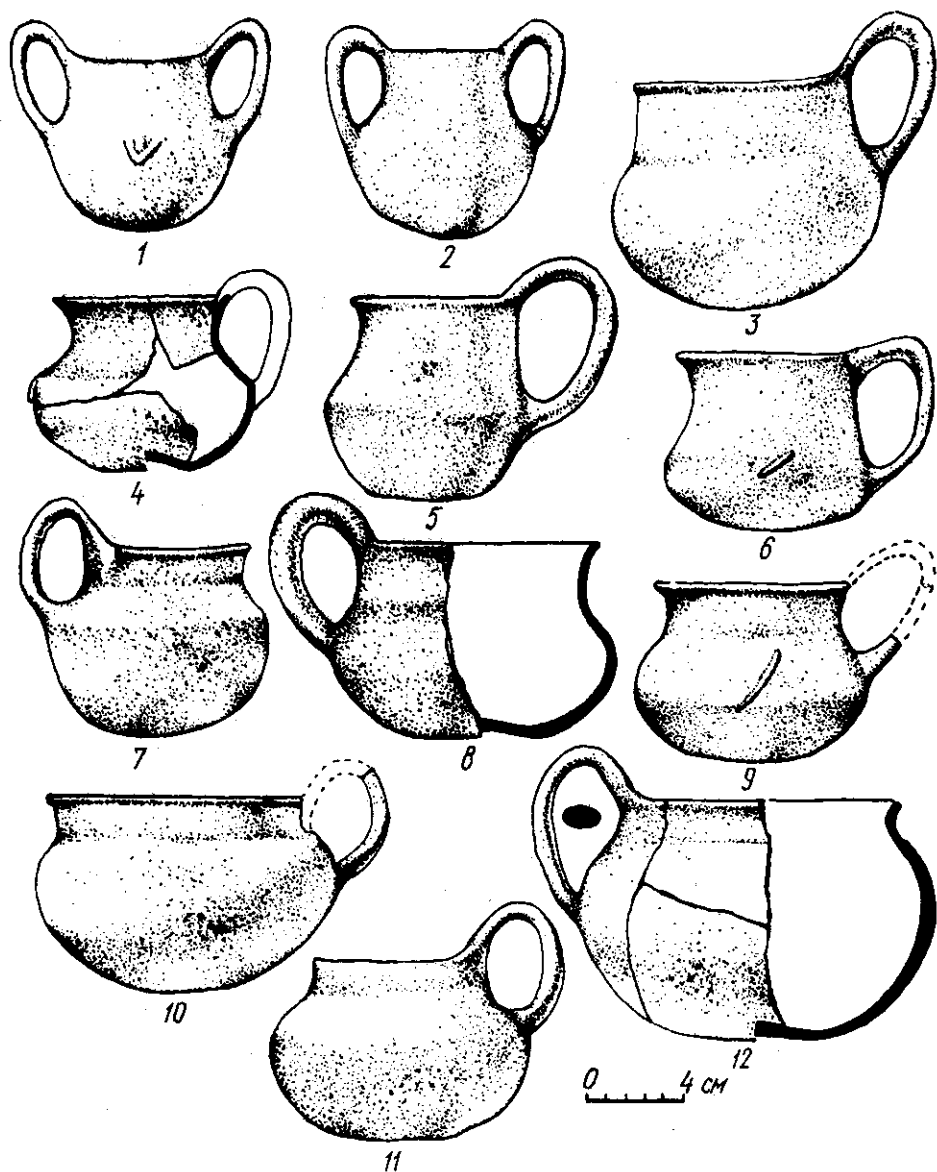


Рис. 10. Кухлеподібні черпаки з поселень: 1, 2, 5, 6 — Уч-Баш; 3, 4, 8, 9 — Кизил-Коба; 7 — Ашлама-Дере; 10 — Дружне-1; 11 — Інкерманське; 12 — Карагаз (1—3, 5—7, 11 за Х. І. Кр с).

Висота кубкоподібних черпаків становить 5—7, діаметр вінець 6—7 см. Відхилення від цих розмірів незначні і зафіксовані в поодиноких випадках. Черпаки 1-го варіанта мають витягнуті пропорції (рис. 11, 3, 6), 2-го — присадкуваті (рис. 11, 4, 5, 7—12); у перших висота більша від діаметра вінець, у других — менша або дорівнює йому. До 3-го варіанта відносяться черпаки із сплосченим широким дном та слабопрофільованим тулубом у вигляді склянки чи баночки, висота менша від діаметра краю (рис. 11, 1, 2).

Черпаки 3-го типу відрізняються від чашок наявністю петлеподібної ручки (рис. 11, 13—15).

Кубки у групі столового посуду становлять найчисленнішу категорію. Вони підрозділяються на три типи. Кубки перших двох типів невеликих розмірів. Діаметр краю коливається у межах 5—8 см, проте у переважної більшості дорівнює 6—7 см.

Тип 1. Кубки з дугоподібною шийкою та куле- чи грушеподібним тулубом; висота відповідає діаметру вінець або перевищує його. Кубки

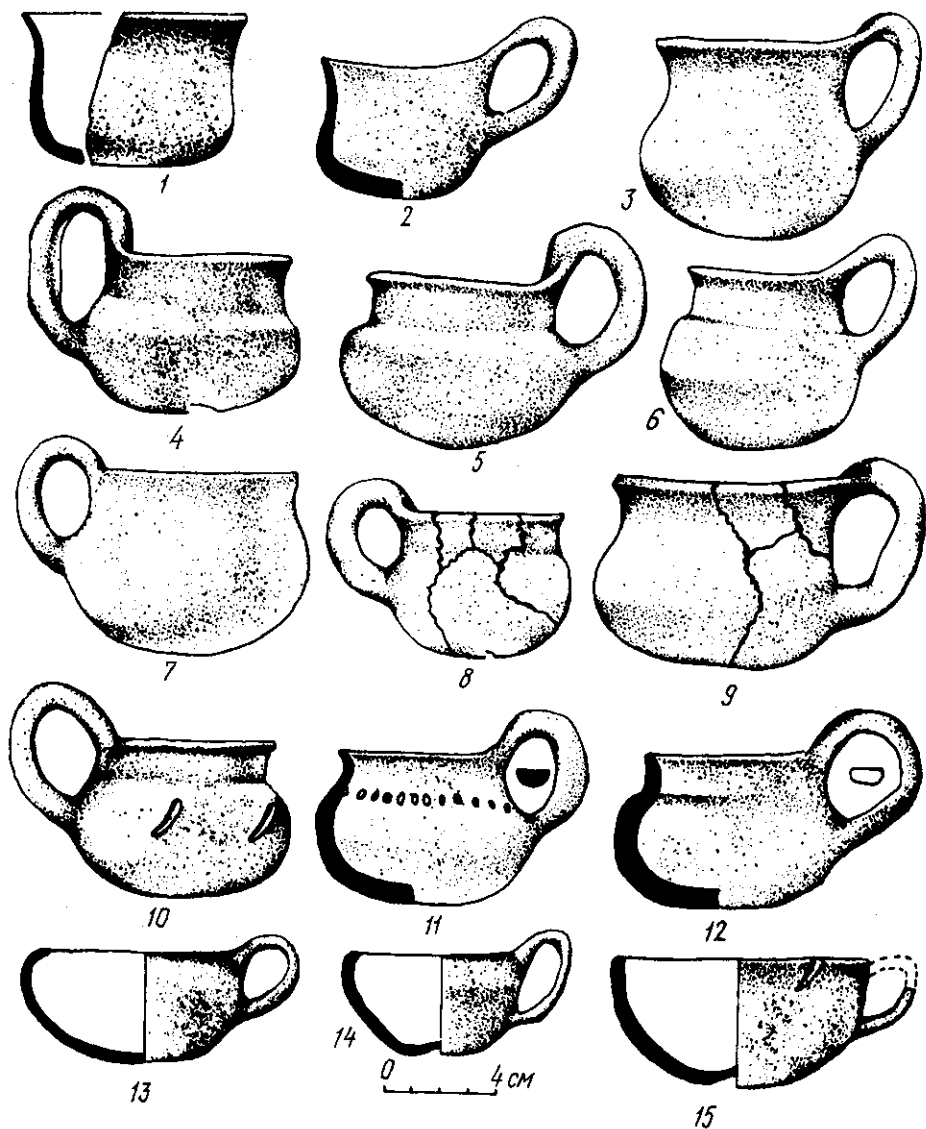


Рис. 11. Кубкоподібні черпаки з поселень: 1 — Дружне-1; 3—5, 8, 9 — Кизил-Коба; 7, 10 — Таш-Джарган-2; 11, 12 — Карагач та 2 — поховання 1 з кургану 2 поблизу с. Мар'їно; 13, 15 — могильника Чуюнча. (2 — за А. О. Шепинським, 6 — за Х. І. Кріс, 13—15 — за О. М. Лесковим).

1-го варіанта мають високу шийку та кулеподібний тулуб, найбільший діаметр зміщено до придонної частини (рис. 12, 1, 2, 5); 2-го — укорочену шийку та кулеподібний тулуб, найбільший діаметр припадає на середину висоти посудини (рис. 12, 3, 4, 6—8); 3-го — тулуб сплющено-грушоподібної форми, найбільший діаметр зміщений до придонної частини (рис. 12, 9, 10). У кубків перших двох варіантів найбільший діаметр відноситься до висоти як 1 : 1 — 1 : 0,85, у 3-го — як 1 : 0,8 — 1 : 0,75.

Тип 2. Кубки з низькою шийкою та сплющено-кулеподібним тулубом, висота менша від діаметра вінець. У кубків 1-го варіанта шийка плавно переходить у кругі плічка, найбільший діаметр відноситься до висоти як 1 : 0,7 — 1 : 0,65 (рис. 12, 11—17), у 2 та 3-го — шийка виділена виступом, найбільший діаметр відноситься до висоти у кубків 2-го варіанта як 1 : 0,88 — 1 : 0,71 (рис. 13, 1—10), у 3-го — як 1 : 0,66 — 1 : 0,6 (рис. 13, 11—13).

Тип 3. Кубки 3-го типу відрізняються передусім більшими розміра-

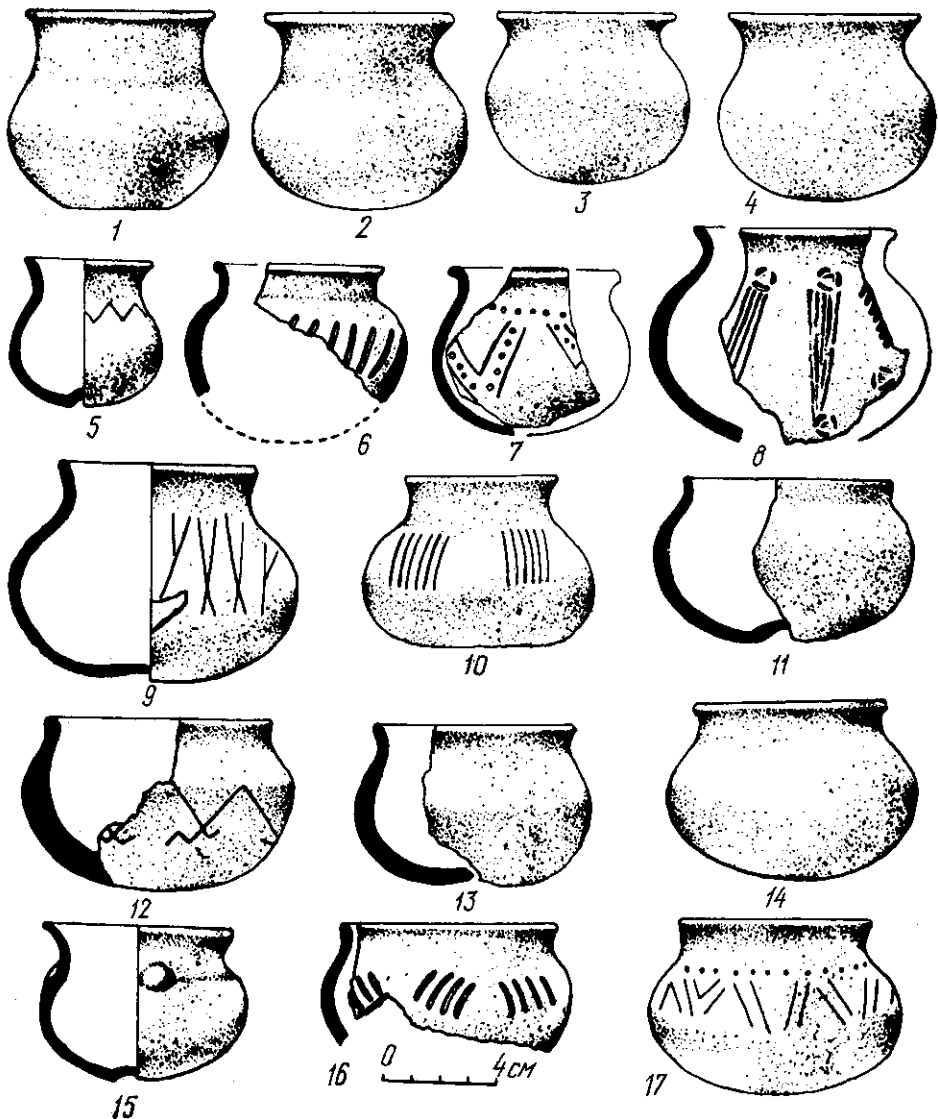


Рис. 12. Кубки з поселень: 1, 2 — Кизил-Коба; 6—8, 16 — Таш-Джарган-1; 9 — Ппанерське; 11, 13 — Дружне-1; 14 — Холодна балка; 17 — Сімферопольське та могильників; 3, 4 — Отар-Алан; 5 — Чуюнча; 12 — Капак-Таш; 15 — Дружне-1; 10 — Сімферопольське водосховище (3—5 — за О. М. Лесковим).

ми. Якщо у перших висота рідко досягає 8 см, то в останніх вона дорівнює 12—15 см. Кубки 1-го варіанта з високою циліндричною шийкою, часто виділеною уступом (рис. 13, 14, 15); 2-го — грушоподібної форми (рис. 13, 16, 17).

Черпаки та кубки (крім кубкоподібних черпаків 3-го варіанта) мають округле дно, найчастіше з ямкоподібним заглибленням у центрі.

Чаші репрезентовані двома типами. У чаш 1-го типу висока шийка та сплющено-кулеподібний тулуб (рис. 14, 2, 4), у 2-го — низька, часто ледь намічена шийка, тулуб має більш сплюснену форму (рис. 9, 10—18). Діаметр краю у перших складає 18—22 см, у других — 9—15 см; найбільший діаметр відноситься до висоти у перших як 1 : 0,7—1 : 0,8, у других — як 1 : 0,5.

Розглянуті типи ліпного посуду не вичерпують всього розмаїття його форм* і не є одночасовим комплексом. Кухонні горщики 3-го ва-

* Деякі посудини, репрезентовані дрібними уламками, не підлягають реконструкції, разом з тим вони чітко різняться від описаних.

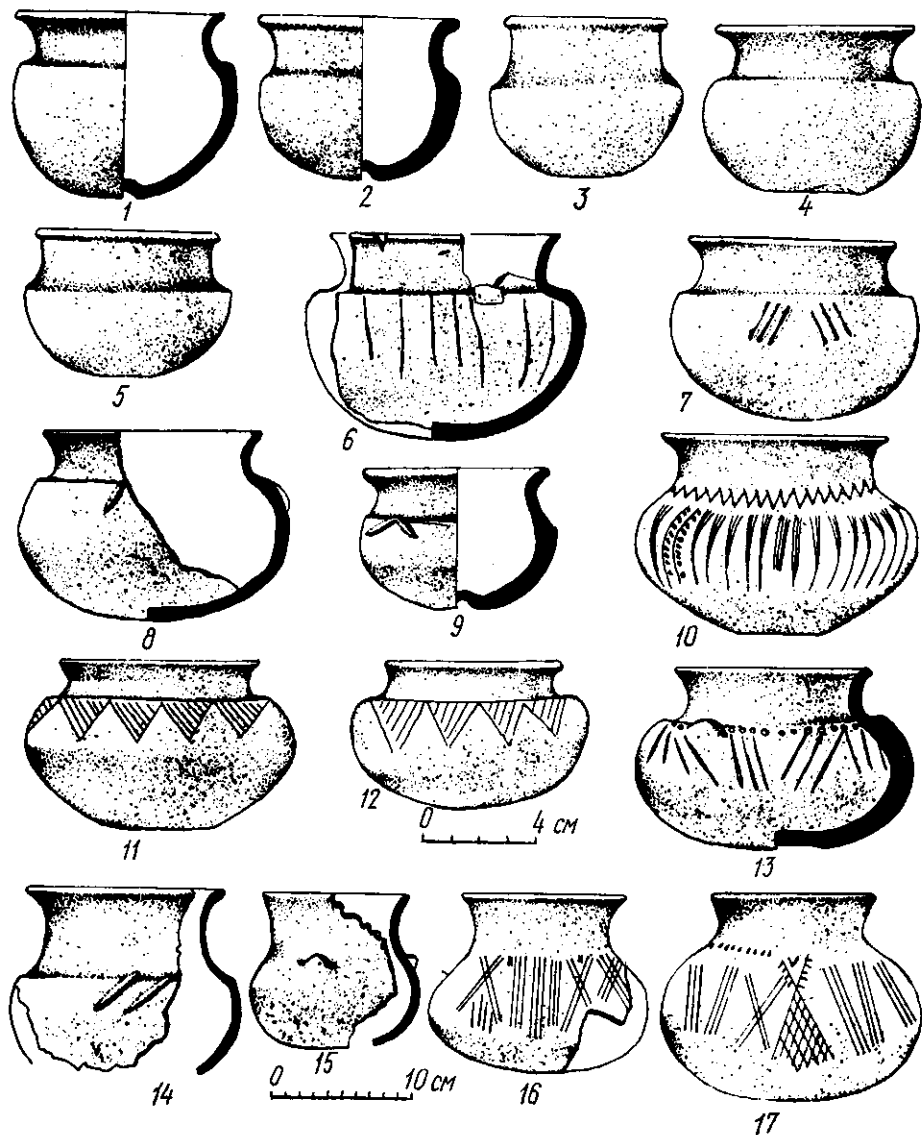


Рис. 13. Кубки з могильників: 1 — Черкес-Кермен, комплекс «Є»; 2, 4, 9, 11 — Дружне-1; 10 — Дружне-2; 17 — курган 14 Сімферопольського водосховища та поселень: 3, 5, 14, 15 — Кизил-Коба; 6—8, 13 — Карагай (1 — за О. М. Лесковим, 12—16, 17 — за Х. І. Рпіс).

ріанта 3-го типу (рис. 2, 1, 2) і 1-го варіанта 4-го типу (рис. 2, 3, 4, 6) представлені на поселеннях першого етапу, горщики 1-го, 2-го типів та сковорідки з низькими бортиками (рис. 1, 1—4; 3, 15—18) репрезентовані невеликою кількістю знахідок тільки на найбільш ранніх з них. Горщики 5-го, 6-го типів, а також фрагменти горщиків з наколами, нігтьовими вдавленнями або гладким валиком на шийці та насічками на вінцях (рис. 3, 1—7) походять з поселень другого етапу та з шару поселення Дружне-1, який містив матеріали кінця першого етапу та VI ст. до н. е., що стратиграфічно не розділяються. У групі столового посуду тільки для пам'яток першого етапу характерні корчаги 1-го типу (рис. 4), грушоподібні корчажки (рис. 6, 4—7), лошені горщикоподібні посудини 1-го та 2-го варіантів (рис. 7, 1—5, 7, 8), кухлеподібні черпаки 1-го та 2-го варіантів (рис. 10, 3—7, 9, 11), кубки 1-го варіанта 1-го типу (рис. 12, 1, 2, 5), кубки з циліндричною шийкою 3-го типу (рис. 13, 14, 15) та чаші (рис. 14, 2, 4), тільки для пам'яток



Рис. 14. Столовий лощений посуд з поселень: 1 — Уч-Баи; 2, 7, 11, 12 — Кизил-Коби; 3, 4 — Дружне-1; 5 — Ашлага-Дере; 6 — Сахарна Голівка та могильника 8—10 — Капак-Таш (1, 5, 6 — за Х. І. Кріс).

другого етапу — чаші 2-го типу (рис. 9, 10—18), кубки 3-го варіанта 2-го типу і 2-го варіанта 3-го типу (рис. 13, 11—13, 16, 17). Інші типи посуду побутували протягом усього періоду, який розглядається.

На початку першого етапу більшість кухонних горщиків (крім виділених у 2-й варіант 4-го типу) мають на плічках гладкий кружок або, рідше, різьблену лінію, яка його заміняє; знахідки горщиків з розчленованим валиком поодинокі. На кінець першого етапу кількість горщиків з валиком помітно зменшується, на ранніх поселеннях другого етапу вони зустрічаються спорадично і потім зникають, поряд з цим з'являються горщики з нескладним орнаментом.

Столовий посуд першого етапу здебільшого має рельєфний орнамент у вигляді коротких кружків або їх груп, овальних, підтрикутних, Т-подібних, соскоподібних та інших наліплень, розташованих на плічках, різного роду ручок-упорів (іноді з вертикальними або горизонтальними наскрізними отворами). Столовий посуд другого етапу звичайно має різьблений геометричний орнамент. На корчагах, за винятком найбільш пізніх, різьблений орнамент обов'язково поєднується з рельєфним, на кубках таке поєднання спостерігається часто, на мис-

ках — зрідка; для останніх геометричний орнамент не характерний. Найпростіші елементи різьбленого орнаменту — заглиблення у вигляді крапок та ліній. Закриті посудини мають ряди крапок, розташованих на плічках, відкриті — під вінцями, від них опущені групи нахилених ліній, що утворюють кути; іноді крапки розташовуються між лініями паралельно до останніх, внутрішнє поле кутів часто заштриховане. Для нанесення орнаменту поряд з вістрям використовувався великозубчастий гребінець. Протягом другого етапу ускладнюються орнаментальні мотиви, вводяться нові елементи у вигляді «драбинок», ромбів, косих хрестів та ін., орнаментальне поле обмежується зверху двома — трьома рядами крапок, різьблених ліній або однією ламаною лінією (зигзаг). Розширюється зона орнаменту, який, крім плічок, нерідко вкриває також нижню половину посудини та шийку. Очевидно, наприкінці другого етапу набуває поширення орнамент, виконаний дрібнозубчастим гребінцем¹¹. Кераміка, прикрашена канелюрами, зустрічається рідко як на пам'ятках першого, так і другого етапів.

В цілому ліпний посуд VIII — першої половини V ст. до н. е. з передгірського та гірського Криму являє собою сталий культурний комплекс. Зміна його складу, а також самих керамічних форм відбувається за рахунок поступової втрати архаїчних елементів та формування або запозичення нових. Генетичний зв'язок з керамікою доби пізньої бронзи найбільш виразно виявляють матеріали ранніх поселень, для кухонного посуду яких характерні аналогічні або типологічно близькі білозерським горщики перших чотирьох типів, друшляки, сковороди та жаровні. На білозерських пам'ятках Криму та Північно-Західного Причорномор'я знаходять паралелі миски 1-го типу, кухлеподібні черпаки, кубки 1-го варіанта 1-го типу, грушоподібні корчажки, деякі лошені горщикоподібні посудини, а також корчаги¹². Від пізньозрубної доби успадковано в незмінному вигляді рельєфний орнамент. Проте всі ці типи посуду на кизил-кобинських поселеннях репрезентовані в іншому, ніж на білозерських, співвідношенні, а найбільш архаїчні з них виходять з ужитку вже наприкінці першого етапу.

Паралелі в синхронних культурах обмежуються типологічною подібністю окремих форм (кубки, черпаки, корчаги, миски), при цьому не завжди зрозуміло, з якого часу беруть свій початок ті чи інші елементи спільності¹³. Нетиповою для місцевої кераміки є чашоподібна посудина, оздоблена канелюрами з шару поселення Дружне 1 (рис. 14, 3), кубкоподібні посудини з двома петлеподібними ручками з Уч-Баша (рис. 10, 1, 2), а також орнамент на чашці з Кизил-Коби у вигляді звернених до вінець трикутників, утворених овальними вдавленнями, що нагадують відбитки зерен (рис. 14, 12). Безперечними предметами імпорту є фрагментована банка та уламок стінки жовтолощеної посудини з Кизил-Коби (рис. 14, 7, 11) — зубчастий чекан та кольчастий штамп, використані при їх орнаментации, чужі кизил-кобинській культурі, але найбільш характерні для пам'яток типу Сахарна-Солончени та пізньочорноліськожаботинських, де вони виходять з ужитку не пізніше середини VII ст. до н. е.¹⁴

¹¹ Дашевская О. Д. О таврской керамике с гребенчатым орнаментом // СА.— 1963.— № 4.— С. 205—210.

¹² Лесков А. М. Кировское поселение // ДВК.— К., 1970.— С. 17.— Рис. 9, 1, 7.— С. 25.— Рис. 16, 3; Колотухин В. А. Обследование памятников предскифского и раннескифского времени в Крыму // СА.— 1982.— № 1.— С. 106.— Рис. 2, 10, 11, 13.— С. 107.— Рис. 3, 2, 6, 16—18; Вячужов В. П., Черняков И. Т. Северо-Западное Причерноморье на рубеже эпох бронзы и железа // Ранний железный век Северо-Западного Причерноморья.— К., 1984.— С. 12.— Рис. 2, 6, 11—14, 18, 20, 23.

¹³ Мелюкова А. И. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Поднепровья // МИА.— 1958.— № 64.— С. 62.— Рис. 16, 3.— С. 68.— Рис. 20, 1, 2.— С. 72.— Рис. 23, 3; Смирнова Г. И. Материальная культура Григоровского городища // АСГЭ.— 1983.— Вып. 23.— С. 64.— Рис. 3, 11; Тереножкин А. И. Предскифский период на днепровском Правобережье.— К., 1961.— С. 61.— Рис. 35, 1.

¹⁴ Смирнова Г. И. Основы хронологии предскифских памятников юго-запада СССР // СА.— 1985.— № 4.— С. 43; Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин.— К., 1975.— С. 121.

Поширення різьбленого орнаменту на кизил-кобинському посуді не супроводжувалося зміною керамічного комплексу або запозиченням нових форм, генетично не пов'язаних з ранніми. Разом з тим еволюція кизил-кобинської орнаментациї ніби повторює еволюцію орнаменту на кераміці Лісостепового Подніпров'я, проте з хронологічним розривом у 50—100 років. Так, за рядом ознак (простотою геометричних композицій, поєднанням рельєфного та різьбленого орнаментів, розміщенням останнього біля основи шийки та на плічках, відсутністю обмеженого нижньою лінією поясу) місцевий лощений посуд другої половини VII—початку VI ст. до н. е. подібний до ранньочорноліського. Розширення орнаментального поля на кизил-кобинських посудинах VI і особливо V ст. до н. е., ускладнення орнаменту, поява нових елементів та композицій у вигляді кутів, звернених вершинами вбік, штрихування трикутників косою клітинкою, «щіточкою», позначення їх вершин крапками та колами характерне також для пізньочорноліської та жаботинської кераміки¹⁵. Однак ця подібність проявляється лише в загальних рисах. Пізньочорнолісько-жаботинський орнамент відрізняється пишністю та складністю, а також, як уже відзначалося, широким застосуванням зубчастого чекана та дрібнофігурних штампів.

Таким чином, ліпний посуд VIII — першої половини V ст. до н. е. з передгірського та гірського Криму свідчить, з одного боку, про сталість місцевих культурних традицій, започаткування яких сягає доби пізньої бронзи, з другого — поряд з кістяними вістрями до стріл та псаліями «кіммерійського» типу, а також скіфськими предметами зброї та кінської зброї¹⁶, — про наявність регулярних контактів із зовнішнім світом протягом усього періоду, що розглядається.

На закінчення вважаємо за необхідне зупинитись на німфейській ліпній кераміці.

В. М. Скуднова, атрибууючи її як скіфську, спиралась виключно на писемні свідчення, згідно яких Керченський півострів не входив до зони помешкання таврських племен. Разом з тим вона відзначала, що лощений посуд «дуже близький» до кизил-кобинського, а кухонний відрізняється від останнього лише відсутністю горщиків з рельєфним валиком¹⁷. О. М. Лесков на підставі порівняльного аналізу дійшов висновку, що основний керамічний комплекс з Німфею аналогічний будь-якому керамічному комплексу з таврського поселення VI—V ст. до н. е. Паралельно він виділив три банкоподібні посудини та фрагменти кухонних горщиків, прикрашені насічками та пальцевими вдавненнями. Перші, разом з крем'яним вкладишем від серпа та уламками крем'яних знарядь дослідник пов'язав із зрубною культурою, інші розглядав як результат проникнення скіфських керамічних форм у таврське середовище, вказуючи на знахідки аналогічних горщиків на кизил-кобинських поселеннях передгір'їв¹⁸.

З точкою зору В. М. Скуднаної останнім часом солідаризується Е. В. Яковенко. Не наводячи жодних нових аргументів, вона акцентує увагу на кухонних горщиках. Оскільки їх скіфська належність не викликає сумніву, а набір столового посуду з господарських ям становить з ними єдиний комплекс, то, значить, і столовий посуд є скіфським. Крім того, появу лощеного посуду з різьбленим геометричним орнаментом у таврів дослідниця пов'язує з впливом скіфського населення Керченського півострова. На жаль, Е. В. Яковенко не вдається до розгляду аргументациї О. М. Лескова, а відзначає лише, що висновки

¹⁵ Ильинская В. А. Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин.— К., 1975.— С. 121.

¹⁶ Лесков А. М. Горный Крым в первом тысячелетии до нашей эры.— С. 21.— Рис. 2, 2—6, 9; 34; Крис Х. И. Кизил-кобинская культура и тавры.— С. 112 сл.— Табл. 32—44; Колотухин В. А. Обследование памятников ... — С. 111.— Рис. 7, 1—5; Колотухин В. А. К. вопросу о таврах и кизил-кобинской культуре // СА.— 1985.— № 2.— С. 38.— Рис. 4, 1—30.

¹⁷ Скуднова В. М. Скифские памятники из Нимфея.— С. 315.

¹⁸ Лесков А. М. Об остатках таврской культуры ... — С. 261, 262.

останнього відповідали тодішньому стану вивчення археологічного джерела¹⁹.

Кухонні горщики, аналогічні або типологічно близькі німфейським, репрезентовані в шарах античних городищ та селищ VI—V ст. до н. е. Північно-Західного та Західного Причорномор'я, де вони супроводжуються гето-фракійським посудом, а в Ольвії та на прилеглий до неї території, крім того, лощеним посудом з геометричним орнаментом²⁰. У ранньоскіфських похованнях Степового Причорномор'я ліпна кераміка зустрічається рідко²¹, при цьому, як і в античних центрах, вона не являє собою єдиного культурного комплексу; як вважає А. І. Мелюкова, в VI ст. до н. е. кочові скіфи користувалися посудом, виготовленим осілим населенням²². Керамічний посуд Степової Скіфії формується тільки у V ст. до н. е.²³ Скіфська атрибуція німфейської ліпної кераміки, що датується першою половиною VI ст. до н. е.²⁴, глибоко суперечить викладеним фактам та висновкам, які базуються на аналізі всього, в тому числі найновішого, матеріалу Північнопричорноморського регіону. Якщо прийняти тезу Е. В. Яковенко, то Керченський півострів слід визнати центром формування скіфського керамічного комплексу, а німфейський посуд — еталоном останнього. Однак ні те, ні друге не відповідає дійсності. Набір ліпного посуду з господарських ям Німфею знаходить повну відповідність виключно на синхронних поселеннях кизил-кобинської культури, де не пізніше VII або початку VI ст. до н. е. набувають поширення горщики, характерні для пам'яток VI—V ст. до н. е. всього Степового Причорномор'я, які в V—IV ст. до н. е. увійшли до складу власне скіфського керамічного комплексу.

В. А. Колотухин

КИЗИЛ-КОБИНСКАЯ ПОСУДА VIII — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ V В. ДО Н. Э.

В статье дается классификация и типология лепной посуды из предгорного и горного Крыма VIII — первой половины V в. до н. э., которая подразделится на две группы — кухонную и столовую. Кухонная посуда представлена горшками, сковородами, дуршлагами. В группе столовой выделяется 8 категорий: корчаги, грушевидные корчажки, сосуды в форме горшков, о столовом назначении которых свидетельствует характер орнамента и тщательное лощение, миски, чашки, чаши, кружковидные и кубковидные черпаки и кубки. В целом рассматриваемая посуда представляет собой единый устойчивый комплекс. Именно в горном и предгорном Крыму не позднее VII или начала VI вв. до н. э. получает распространение посуда, которая в VI—V вв. до н. э. становится характерной для всего Степного Причерноморья, а в V—VI вв. до н. э. входит в состав собственно скифского керамического комплекса.

¹⁹ Яковенко Е. В. Ліпна кераміка VI—Vст. до н. е. з Німфея.— С. 36, 38, 41; Яковенко Э. В. Об этнокультурной принадлежности населения хоры Боспора Киммерийского // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. Материалы II Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1979.— Тбилиси, 1981.— С. 254.

²⁰ Мелюкова А. И. Скифия и фракийский мир.— М., 1979.— С. 138.— Рис. 39; Марченко К. К. Лепная керамика Березани и Ольвии второй половины VII—VI вв. до н. э. // Художественная культура и археология античного мира.— М., 1976.— С. 66.— Табл. 8; Марченко К. К., Доманский Я. В. Комплекс вещественных находок на античном поселении Старая Богдановка 2 // АСГЭ.— 1983.— Вып. 24.— С. 158.— Рис. 1; Гаврилюк Н. А., Отрешко В. М. Лепная керамика архаического поселения Большая Черноморка II // ДСС.— К., 1982.— С. 85.— Рис. 5.

²¹ Мурзин В. Ю. Скифская архаика Северного Причерноморья.— К., 1984.— С. 90.

²² Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации.— С. 187.

²³ Гаврилюк Н. А. Керамика степной Скифии: Автореф. дис. ... канд. истор. наук.— К., 1981.— С. 15.

²⁴ Скуднева В. М. Скифские памятники из Нимфея.— С. 311.

KIZIL-KOBINSKAYA MODELLED DISHES OF THE 8TH-FIRST HALF
OF THE 5TH CENTURY B.C.

Classification and typology of the modelled dishes from the foothill and mountainous Crimea of the 8th—first half of the 5th century B.C. which is subdivided in two groups—kitchen and table—are reported. The kitchen dishes are presented by pots, frying pans, colanders. There are 8 categories of table dishes: large earthenware pots, pyriform little earthenware pots, pot-shape vessels whose purpose may be traced by the character of ornamentation and thorough polishing, basins, cups, bowls, mug- and goblet-like scoops and goblets. On the whole the dishes under study present a united stable complex.

It is exactly the mountainous and foothill Crimea where not later than in the 7th or in early 6th cent. B.C. the dishes were widely used that became typical of the whole steppe Black Sea territory in the 6th-5th cent. B.C. and constituted the Scythian ceramic complex proper in the 5th-6th cent. B.C.

Одержано 14.05.88

Північне та Східне Причорномор'я в VI—I ст. до н. е.

[з історії торговельних відносин]

© Г. Р. Цецхладзе

У статті на основі вивчення всіх категорій археологічних і писемних джерел простежуються торговельні відносини між Північним і Східним Понтом.

Торговельно-економічні зв'язки між Північним та Східним регіонами Понта зародилися ще до колонізації греками Причорномор'я. Археологічні матеріали свідчать про існування міжплемінних зв'язків між Колхідою та Північним Причорномор'ям ще з II—I тисячоліть до н. е. Це насамперед римські знахідки колхідських бронзових сокир та браслета зі змійними голівками на кінцях, предмети, знайдені у Західній Грузії (бронзовий шестигранний кельт тощо), місце виготовлення яких локалізується на території Дніпровського Правобережжя. Однак на основі окремих знахідок не можна стверджувати існування будь-яких регулярних економічних відносин. Це був міжплемінний обмін, але, як зазначав А. А. Іессен, уже з використанням каботажних морських шляхів¹.

Регулярні торговельні взаємини Колхіди з північним регіоном Понта спостерігаються з середини VI—V ст. до н. е., коли Східне Причорномор'я включилося в орбіту грецької торгівлі.

У класичну добу торговельні зв'язки простежуються переважно між Північною городинцею та містами Боспору (Пантікапей, Німфей, Фанагорія, Гермонасса). Колхідський імпорт у містах Боспору представлений керамічною тарою — піфосами. Так, в Пантікапеї у шарах VI—V ст. до н. е. виявлено фрагменти 14 таких посудин, чимало їх уламків VI—IV ст. до н. е. відомі з Німфею та Гермонасси. Колхідська

¹ Гамбашидзе О. С. Тхморский клад.—Тбилиси, 1963.—С. 64—70 (на груз. яз.); Авалишвили Г. Б. Межплеменные связи Южной Грузии с Горным Крымом в I пол. I тыс. до н. э. // Труды Тбилисского госуниверситета.—1972.—№ 134(143).—С. 144; Кругликова И. Т. Разведка в Старо-Крымском районе // КСИИМК.—1959.—Вып. 74.—С. 67; Лесков А. М. Горный Крым в I тыс. до н. э.—К., 1965.—С. 107; Иессен А. А. Греческая колонизация Северного Причерноморья.—Л., 1947.—С. 31, 32.